

Сунуштар:

- Кыргыз Республикасынын (КР) Өкмөтүнүн токтомдорунун жана КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин укуктук-ченемдик документтеринин негизинде университеттин ички жоболорун толуктоо жана окуу жараянында жетекчиликке алуу.

- студенттердин материалдык баалуулуктарга гана эмес, айрыкча илим-билимге болгон көз караштарын жана таанып-билүүлөрүн арттыруу боюнча иштиктүү чараларды уюштуруу жана күчөтүү.

- студенттер тарабынан окула турган курсту жана окутуучуну тандоону окутуунун 2-курсунан баштап киргизүү. Анткени жогорку окуу жайлардын босогосун эми эле аттаган 1-курсун студенттери курсту жана окутуучуну тандоодо кыйынчылыкка дуушар болушууда.

- алыскы чет өлкөлөрдөгү жогорку окуу жайлары менен болгон мобилдүүлүктү күчөтүү үчүн тил үйрөтүү курстарынын иштерин эффективдүү уюштуруу жана студенттердин чет өлкөдөн билимин улантууга болгон ынтызарлыгын жандандыруу.

Жыйынтыктар:

1. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгында окутуунун кредиттик технологияларынын принциптерин ишке ашыруу боюнча Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетиндеги аткарылып жаткан иш-аракеттер жана көйгөйлөр талдоого алынды;

2. Макаланын текстинде чагылдырылган көйгөйлөрдү практикалык жактан ишке ашыруу боюнча сунуштар иштелип чыгылды;

3. Изилдөөлөрдүн натыйжаларынан келип чыккан илимий-усулдук сунуштар Кыргызстандын жогорку окуу жайларында окуу жараянын кредиттик технологиянын негизинде уюштуруу жана көзөмөлдөө иштерине жакындан жардам берет. Демек, окутуунун кредиттик технологияларынын принциптерин талаптагыдай ишке ашыруу илим-билимдин сапатын арттырууга жол ачат.

Адабияттардын тизмеси:

4. Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүү системасына эки баскычтуу структураны киргизүү [Текст]: постановление Правительства Кырг. Респ. От 23 авг. 2011 г. № 496. – 2011.
5. **Бообекова, К.** Болонья процесси жана кредиттик система [Текст]: мугалимдер үчүн колдонмо / К. Бообекова. – Бишкек: ЖЧК “Гүлчынар”, 2005. – 75 б.
6. **Абакирова, Г.Б.** Руководство по применению ECTS в КР [Текст]: сборник нормативных документов. Проект TEMPUS / Г.Б. Абакирова, Ч.У. Адамкулова, Р.Р. Бекбоева. – Бишкек: Айат, 2007. – 59 с.
7. **Асанов, М.А.** Проблемы обеспечения качества высшего образования [Текст]: научно-практическое пособие / М.А. Асанов. – Ош: ОшТУ, 2012. – С. 63-68.
8. **Иванова, Е.О.** Компетентностный подход как новый взгляд на качество результата высшего образования [Текст] / Е.О. Иванова. – М.: Просвещение, 2007. – С. 36-44.
9. **Исаков, Т.Э.** Билим берүүнү глобалдаштыруу шартында кредиттик технология боюнча окутуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / Т.Э. Исаков // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2016. – С. 82-86.

DOI:10.54834/16945220_2022_3_122

Поступила в редакцию 30.06.2022 г.

УДК: 37.017.92(82-131).

Имаралиева Ж.Р.*преп. Кыргызско-Узбекского Межд. Универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика***Укуева Б.К.***д.п.н., проф. Ошского государственного университета, Кыргызская Республика***Маматкадырова Т.У.***преп. Кыргызско-Узбекского Межд. Универ. им. Б. Сыдыкова, Кыргызская Республика***«МАНАС» ЭПОСУН ОКУТУУНУН МЕТОДДОРУ ЖАНА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

Бул илимий жумушта изилдөөнүн предмети “Манас” эпосун окутуунун методдору жана технологиялары болуп саналат. Изилдөөнүн максаты – “Манас” эпосун окутууда жаңы методдорду колдо-

нуу менен сабак өтүүдөгү өзгөчөлүктөрдү талдоо эсептелинет. Макаланы даярдоодо изилдөөнүн талдоо, салыштыруу, сыпаттоо жана түшүндүрүү, ыкмалары колдонулду. «Манас» эпосунун дүйнөлүк деңгээлдеги орду, эпостогу билим, таалим-тарбия берүү маселелеринин чагылдырылышы тууралуу сабактын болжолдуу үлгүсү берилди. Алынган жыйынтыктар орто мектепте “Манас” эпосун окутуу процессин жакшыртууга, окутуунун колдонмо жана практикалык багытын күчөтүү, турмуштук маанилүү көндүмдөрдү максаттуу түрдө калыптандыруу сыяктуу педагогикалык билим берүүнүн принциптерин ийгиликтүү ишке ашырууга өбөлгө түзөт. Макала жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин кыргыз тили жана адабияты мугалимдерине, жогорку окуу жайлардын окутуучуларына теориялык -практикалык жактан жардам берет.

Негизги сөздөр: Манас; эпос; этнопедагогика; ынтымактуулук; аң-сезим; тарбия; рухий тарбия; мекенчилдик; достук; сабырдуулук; гумандуулук; дүйнө таануу; метод.

ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ЭПОСА «МАНАС»

Предметом исследования в данной научной работе являются методы и технологии преподавания эпоса «Манас». Цель исследования - проанализировать особенности преподавания с использованием новых методов в преподавании эпоса «Манас». При подготовке статьи использовались методы анализа, сравнения, описания и объяснения исследования. Дан примерный образец урока о месте эпоса «Манас» на мировом уровне, отражении вопросов воспитания и обучения в эпосе. Полученные результаты способствуют совершенствованию учебного процесса эпоса «Манас» в вузе, усилению прикладно-практической направленности обучения, успешной реализации таких принципов педагогического образования, как целенаправленное формирование жизненно важных навыков и умения. Статья теоретически и практически поможет учителям кыргызского языка и литературы общеобразовательных кыргызских средних школ, преподавателям высших учебных заведений.

Ключевые слова: Манас; эпос; этнопедагогика; гармония; сознание; воспитание; духовное воспитание; патриотизм; дружба; толерантность; человечность; мироведение; метод.

THE TECHNOLOGIES AND METHODS OF TEACHING THE EPIC “MANAS”

The subject of research in this scientific article is the methods and technologies of teaching the subject “Manas studies”. The purpose of the study is to analyze the features of teaching using new methods in teaching the epic “Manas”. In preparing the article, methods of analysis, comparison, description and explanation of the study were used. An exemplary lesson is given on the place of the epic “Manas” at the world level, the reflection of the issues of education and training in the epic. The results obtained contribute to the improvement of the educational process of the subject “Manas” epic at the university, the strengthening of the applied and practical orientation of training, the successful implementation of such principles of pedagogical education as the purposeful formation of vital skills and abilities. The article will theoretically and practically help teachers of the Kyrgyz language and literature of general education Kyrgyz secondary schools, teachers of higher educational institutions.

Key words: manas; epic; ethnopedagogy; harmony, consciousness; education; spiritual education; patriotism; friendship; tolerance; humanity; worldview; method.

Киришүү. Ааламдашуунун арааны жүрүп, мурдагы чек ара түшүнүгү өзүнүн маанисин жоготуп, бүт адамзат каалаган маалыматтарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп турган учур. Маалыматтардын арасында ар кандай мазмундагылары (диний, илимий, коом таануучулук, улуттук мамилелер, таалим-тарбия ж.б.) кездешет. Демек, мындай учурда булардын ичинен жаш муундардын инсан катары калыптанышына жагымдуу таасир тийгизүүчү маалыматтарды иргеп алуу жоопкерчилиги мугалимдин мойнуна жүктөлө тургандыгы табигый көрүнүш.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Макаланын объектиси “Манас таануу” предметин окутуунун методдору жана технологиялары актуалдуу маселелер болуп саналат, предмети катары кыргыз фольклористикасындагы эпос жанры маселеси боюнча айрым көз караштар, тандалып алынды. Изилдөө талдоо, салыштыруу, сыпаттоо жана түшүндүрүү, методдоруна негизделет.

Негизги бөлүм. Окутуу процессинин ийгилиги көбүнчө окутуу методдорун колдонуу чеберчилигине көз каранды болот. Окутуу методдору – бул окуучулар менен окутуп жаткандардын билим максаттарына жетүүгө багытталган биргелешкен иш-аракеттеринин ыкмалары. Окутуу методдору окуу максаттарына жетишүүдөгү окуучулардын окуу иш-аракеттери менен

мугалимдин үйрөтүүчү иштеринин спецификасы менен өз ара байланышуу ыкмаларын чагылдырат. Дидактикада “окутуу ыкмалары” жана “окутуу эрежелери” деген түшүнүктөр кеңири колдонулат.

Окутуу ыкмалары – окутуу методунун өзүнчө бир жагы же курамдык бөлүгү, башкача айтканда, “Метод” жалпы түшүнүгүнө салыштырмалуу жеке түшүнүк. Булардын ортосундагы чек ара – өтө кыймылдуу жана өзгөрмөлүү. Кээ бир учурларда метод педагогикалык милдеттерди чечүүдө өз алдынча жол катары чыгат, башка учурларда – жеке милдетке ээ ыкма катары чыгат. Алсак, эгер мугалим жаңы билимди сөздүк метод менен (түшүндүрүү, аңгеме, аңгемелешүү) кабарлап, бул процесстин жүрүшүндө көрсөтмө куралдарды демонстрацияласа, анда бул көрсөтмөлүүлүк ыкма болуп саналат. Эгер көрсөтмө курал үйрөнүүнүн объекти болсо жана негизги билимди окуучулар мына ошону көрүү аркылуу алышса, анда сөздүк түшүндүрүү ыкма, ал эми демонстрациялоо окутуунун методу болуп калат. Ошентип, метод өзүнө бир канча ыкмаларды камтыйт, бирок ал өзү ыкмалардын жөнөкөй эле суммасы болуп саналбайт. Ыкмалар окуучу менен мугалимдин иштөө методдорунун өзүнчөлүгүн аныктайт, алардын иш-аракеттерине индивидуалдуу мүнөз берет.

Окутуу эрежелери (дидактикалык эреже) – окутуу процессинин типтүү педагогикалык жагдайында эмне кылыш керектиги жөнүндөгү конкреттүү көрсөтмө. Аныкталган милдетти чечүү үчүн эрежелердин системасы – бул методдун нормативдүү-сүрөттөөчү модели.

Окутуу методу – тарыхый категория. Өндүргүч күчтөрдүн өнүгүшү менен өндүрүштүк мамилелердин мүнөзү педагогикалык процесстин максатына, мазмунуна жана каражаттарына өзүнүн таасирин тийгизет. Коомдук өнүгүүнүн алгачкы этаптарында жаш муундарга социалдык тажрыйбаларды берүү балдар менен чоңдордун биргелешкен иш-аракеттеринде жүзөгө ашырылган. Тууроого негизделген окутуу методдору басымдуулук кылган. Чоңдор аткарганды аткарышкан балдар тамак-ашты табуу, отту сактоо, аңчылык кылуу, кийим даярдоо ж.б. ыкмалары менен ыктарына ээ болушкан. Мунун негизине окутуунун репродуктивдүү методу (“мен жасагандай жаса”) жактырылган. Бул метод – эң байыркы методдордон [1].

Мектептердин ачылышы менен окутуунун сөздүк методдору пайда болду. Мугалим даяр маалыматтарды балдарга айтып берип, алар аны өздөштүрө башташты. Жазуунун, андан соң китептин пайда болушу менен билимди белги түрүндө топтоо жана берүү мүмкүнчүлүгү жаралды. Сөз маалыматты алып жүрүүнүн эң башкы каражатына, китеп боюнча окутуу окуучу менен мугалимдин өз ара биргелешкен аракетинин массалык ыкмасына айланды. Китептер болсо ар түрдүү ыңгайда колдонулуп келди. Орто кылымдагы мектептерде негизинен диний мазмундагы тексттерди окуучулар механикалык түрдө жаттап алышкан Догматикалык, же катехизистик, окутуу методдору ушинтип пайда болгон. Мунун бир аз өркүндөтүлгөн түрү – сууроолор коюу жана даяр жоопторду айтып коюу болгон.

Улуу ачылыштар менен ойлоп чыгаруулардын доорунда сөздүк методдор окуучуларга билим берүүнүн жападан-жалгыз ыкмасы катары өзүнүн маанисин акырындык менен жогото баштаган. Окутуу процессине байкоо, эксперимент, өз алдынча иштөө, көнүгүү иштөө деген сыяктуу окуучулардын демилгелүүлүгүн, аң-сезимдүүлүгүн, активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган методдор кире баштаган.

19-20-кылымдардын чегинде сөздүк методдун варианты катары эвристикалык метод маанилүү орунду ээлей баштады, бул метод баланын керектөөлөрү менен кызыгууларын бир топ толук эске алуу менен анын өз алдынчалыгынын өнүгүшүнө жагымдуу жагдай жараткан. Окуунун “китептик” методу “табигый” методдорго, башкача айтканда, окутуунун жүрүшүндө чындык менен түздөн-түз байланышына каршы келип калды. Педагогдордун кызыгуусун окутуунун практикалык методдорун колдонуучу “иш-аракет аркылуу окуу” концепциясы жаратты. Мындагы негизги басым окуучулардын ар түрдүү иш-аракеттерине, көркөм адабияттар менен иштөөсүнө коюлуп, бул процессте окуучулар өздөрүнүн жекече тажрыйбаларын колдонуу менен негизинде өз алдынчалыктарын, чыгармачылык ойлорун өнүктүрүшкөн. Маселе, бул жерде окуучунун ар бир тема боюнча кайтарып билимдерин талаптагыдай алыш үчүн алгач алардын берген билимди эске тутуусун калыптандыруу зарыл. Себеби психология илиминдеги эске тутуунун классификациясында көрсөтүлгөндөй, адам баласынын, анын ичинде

окуучунун эске тутуусу канчалык жакшы болсо, анын алган билими боюнча ой жүгүртүүсү ошончолук жогору болот. Ой жүгүртүү канчалык күчтүү болсо, окуучунун чыгармачылык активдүүлүгү ар кандай методдорду колдонуу процессинде жогорку ишкердикке чейин өсүп жетип, оң натыйжаларды берет. Ал үчүн албетте окуучулардын таанып-билүүсүн жогорулатуубуз керек. Анткени, таанып билүү адамдын аң сезиминде чындыктын кайра элестетилген көрүнүшү катары объективдүү дүйнөнү чагылтып көрсөтүүдөн башка эч нерсе боло албай тургандыгын көңүлгө тутуу менен адамдын аң сезиминдеги нерселер, алардын касиеттери, мамилелери болот. Адамдын психикасы жогорку даражада түзүлгөн материянын, мээнин бир касиети болуп саналат. Мунун өзү таануу, ойлоо менен материалдык дүйнөнүн ортосунда эч кандай принципиалдык, өтө алгыс чек жок болушу да мүмкүн эмес деген тыянакка алып келе тургандыгы анык.

Анткени жалаң гана материалдык объектилер эмес, рухий, психикалык көрүнүштөр да таанып-билүүнүн сынагын эч кандай даражада өзгөртпөйт. Себеби, көрүнүштөрдүн аң сезимден тышкары турган объективдүү реалдуулуктун чагылып көрүнүшү экени талашсыз. Анткени, узак өнүгүүнүн натыйжасында өнүгүп андан кийин ойлоо өркүндөп өсөт. Анткени, адам баласы сезген нерсесин ойлоо аркылуу экинчи бирөөгө жеткирет. Деги эле өзүнүн психологиялык табияты боюнча сезимдер ал адамдын аң сезиминдеги туруктуу шарттуу – рефлектордук түзүлүштөрү болуп саналат да, ар кайсы жагдайлардагы анык эрктик – аффекттик жооп кайтарууларынын эмоцияларынын жана каалоолорунун негизин белгилейт. Өзүнүн социалдык мазмуну боюнча сезимдер адамдын коомдук турмуштун айрым көрүнүштөрүнө, же жалпы коомго карата субъективдүү мамилесин көрсөтөт.

8-класстын бир жылдык окуу планында кыргыз адабияты сабагына 68 саат бөлүнгөн анын 10 сааты «Манас» эпосуна тиешелүү. Кыргыз рухунун туу чокусу болгон эпосту мектеп окуучуларына окутуу менен алардын ички жан дүйнөсүндөгү жамааттык сезимдерин ойготууну мугалимдин педагогикалык чеберчилигине жараша ар бир мугалим биз жогоруда белгилеп өткөн окутуунун ар кандай методдорун колдонуу менен ишке ашырат [2].

Анткени эң жогорку квалификациялуу профессионалдуулукту, компетенттүүлүктү, натыйжалуу профессионалдык жөндөмдүүлүктү, машыгууларды алынуучу негизги чечимдерди, жаңы алгоритмдерди үйрөтүүнү кесипкөйлүк деңгээлде чечүү аны эң жогорку стабилдүү ишке ашыруунун негизи болуп саналат. Мындан мугалимдин профессионалдык ишкердигинин эки жагы бири-бири менен диалектикалык карым-катнаштагы кубулуштардан экендиги келип чыгат. Ошол эле мезгилде мугалимдин профессионализми натыйжалуулук жана майнаптуулук менен мүнөздөлөт. Себеби натыйжалуулук - жемиштүү ишенимдүү эң жогорку тактык, ыңгайлуулук, интенсивдүүлүк, уюштуруучулук, туруктуулук сыяктуу социалдык мааниге ээ болуу менен алдын ала көрө билген максаттуулугу менен өзгөчөлөнөт. Ошондуктан бул жерде ишкердик проблемасын чечүүдө адегенде инсандын дүйнө таануусуна кошуп, ички өздүк билимдеринин өнүгүүсүнө, өзүн-өзү андай билүүсүнө, инсан катары калыптануусуна өбөлгө, булак болгон жогоруда биз белгилеп өткөн окутуу методдоруна таянышыбызга туура келет.

Кандай гана мектеп окуучусу болбосун анын ички жан дүйнөсүндөгү жамааттык сезимдерди ойготуу жана ага калыптандырып өнүктүрүү үчүн ар бир өтүлгөн адабият сабагы жогорку деңгээлде уюштурулушу керек.

Анткени алардын ички жамааттык сезимдерин калыптандыруу индивиддин психикасына, ал эми өнүктүрүү жалпы коомго тиешелүү.

А бул маселе мектепте мугалимдин ишмердигине башкача айтканда өткөн сабагынын деңгээлине байланыштуу. Анткени сабак окуу ишин уюштуруунун негизги формасы жана мугалимдин жетекчилигинде белгилүү бир программага ылайык билим жана тарбия берүү. Ошол эле мезгилде мугалимдердин жана окуучулардын туруктуу курамы системалуу түрдө белгилүү бир убакыттын ичинде окутуунун, тарбиялоонун жана окуучуларды өнүктүрүүнүн милдеттерин чечүүгө багытталган ишмердиктерин уюштуруунун формасы болуп саналат. Өз позициябызды далилдөө үчүн бир сабактын моделин сунуш кылабыз. Ушул позициядан алганда жамааттык сезимдер биз максаттаган “Манас” эпосунда инсандын (Манастын) өзүн аңдоочулугунун мазмунун түзүүчү парз, жоопкерчилик, ар намыс, кадыр-барк, уят-сый сыяктуу

эмоциялык таасирденүүлөрүнөн байкалат. Башкача айтканда кытайлардын караканы баштаган Алооке сыяктуу адилетсиз душмандардын үстөмдүгүн сезүү менен өздүк ички ынанымына жараша Манас баатыр ал жагдайды талдоого алып, ошонун негизинде бир чечимге келгендигинин натыйжасында Манас баштаган калың журт Ала-Тоону көздөй көчө баштагандыгын бир сабактын мисалында берүүгө аракеттенели.

Сабактын темасы: Кыргыздардын Ала-Тоого көчүшү.

Сабактын максаты: 1. “Манас” эпосу жамааттык жыргал турмушту, көз карандысыз жашоону даңазалаган чыгарма экендигин;

2. Андагы эпикалык каармандар бири-бирине канат-бутак болушуп, келечек бакыт үчүн жамаат менен байсалдуу күрөшүшүн;

3. Өзгөчө ак ниет адамдардын, улуу-кичүүлөрдүн ортосундагы асыл сезимдер эпостун ар бир бөлүгүндө Ата-Мекен, эл-жер деген нукура түшүнүктөр менен берилишин;

4. Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчүп келишинен баштап Борбордук Азияны жердеген түрк тилиндеги элдер менен кошо жамааттын (жоокерлердин) кытай баскынчыларына каршы күрөшкө умтулган патриоттук сезимдеринин улам барган сайын күчөшүн билишет.

5. Окуучуларды эпостун ички мазмунунан алган руханий–адептик, сабырдуулук, боорукердик, жан ачуучулук, жоопкерчилик, ар-намыс, кадыр барк, уят-сыйыт сыяктуу ички сезимдерин жогорулатып өркүндөтүү.

Сабактын тиби: Жаңы теманы өздөштүрүү.

Сабактын формасы: Жеке жана топто иштөө

Колдонулган ыкма: Тыным менен окуу.

“Манас” эпосунун “Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчүшү” бөлүмүн окуучуларга түшүндүрүүнү “Тыным менен окуу” стратегиясы аркылуу ишке ашырабыз. Анткени аталган стратегия менен окуучуларга билим берүүдө мугалим менен окуучунун ортосунда барьер (тоскоолдук) жок болуп, эркин баарлашуу менен теманын мазмуну берилип, окуучулар маалыматты чыгармачылык ойлоо менен кабыл алышып, эпос боюнча кабыл алган түшүнүк жыйынтыктуу жана түшүнүктүү болот.

Стратегиялык кадамдар: Текст тынымдарга бөлүнүү менен таркатылат.

1-тыным окулат. Кыргыздардын Ала-Тоого көчүшү.

Алтайдан Ала-Тоого келүү – бул Ата-Журтту душмандан бошотуу дегендик. Манас кан шайланат, Кошойго барып кол берет жана анын жардамын алат. Манастын колу Музбурчак, Буудайык өңдүү нечен баатырлар, Бакай сыяктуу акылмандар, билгирлер менен толукталат. Андан ары Кайып даңды жеңет. Карабөрк – жуткан ашы тамагынан көрүнгөн чүрөктөй сулуу кыз, ошол эле убакта көзгө атар мерген. Атасы Кайып даң жеңилип калгандан кийин да, бул кыз качкан элдин артын кайтарып, жол тосуп согушат. Анын огуна Бакай жарадар болот. Манас өзү келип, бу баатыр кызды ат-маты менен көмөлөтө сайып, колго түшүрөт. Кошой менен Бакай ал кызды Манаска алып бермекчи болот. Бирок кыз: “Атамды өлтүрүпсүң, колго түшкөн адамды өлтүрүү баатырлардын салтына жатпайт”, – деп моюн толгойт. Аңгыча Чалыбай колго түшкөндөрдүн бири да өлтүрүлбөгөнүн, Кайып даң аман-эсен багылып жатканын айтса, кыз ошондо гана ийигет, атынан түшүп, Манастан кечирим сурайт. Кайып даңды үй-бүлөсү менен көрүштүрөт, ошондон соң Карабөрккө үйлөнөт. Эки эл жарашат. Чоң той берилет. Карабөрккө арналган боз үйдүн жасалгасын Жайсаң ырчы ошондо жарым күн ырдайт... Карабөрк кайнагасы болуп калган Бакайды атып жарадар кылганын эстеп, уялып, дайыма качып турат. Элде: Келиндин кайнагадан ыйбаа кылып качып турушу ошол “Карабөрктөн калган салт” деген түшүнүк сакталып калган.

Окуучулар 1-тынымды окушкандан кийин мугалим: 1. Алтайда Манас чоңоюп 8ге чыкканда 40 баланы топтоп талаада ойноп жүрүшсө 80 калмак келип, 40 баланын жалынганына карабай токмоктоп салышканда Манастан кандай сезимдер пайда болду? 2. Манас бала чагында көрсөткөн кайсы эрдиктеринен кийин хан шайланат? 3. Манастын колу кайсы баатыр акылмандар менен толукталып, кимдерди жеңет? – деген суроолор менен кайрылат.

Талкуу жүрөт: Мында окуучулар 1-тыным боюнча алган түшүнүктөрүн талкуулап, мугалимдин суроолоруна жооп берет.

2-тыным окулат:

Ала-Тоого көчүү, демек, Ата-Мекенди душмандан бошотуу жер ооду болуп кеткен кыргыздардын баарынын тилеги болгон.

Кызгалдак чөбү кылкылдаган, кымыздык менен ышкыны кошо бышып былкылдаган Алтайда өткөн жыйын туулган жерди душмандан бошотуу болот. Ийри отуруп, түз кеңешип, бир чечимге келишет. Эч ким каршы болбойт.

Ошентип, кол мекенди, Ала-Тоону бошотууга аттанат. Биринчи Текес кандын сыйкырдуу аскери Бакайдын акылы боюнча өрт коюлуп жок кылынат. Текес өзүн өзү өлтүрөт. Эли багынып берет. Манас «Калмактардын жырык ийнесин да албагыла», – деп тентектерди тыят. Анан өзүнөргө араңардан кан шайлап алгыла дейт. Сексендеги Карача кан болууга ниеттенсе, кызы Сайкал «Текестин тонун тоноп алганың жакшы эмес, өкүмдөн жутады белең», – деп тыйып коет. Акыры Текестин иниси Тейишти кан көтөрүшөт. Ал той баштайт. Бардык таң-тамаша болот. Бир оокумда сайышка он жети жашар Сайкал чыгат. Ага каршы беттеп эч ким чыкпайт. Айбатына даай алышпайт. Ошондо сайышка Манас чыгат. Кыз Сайкал «кыргыздын кыйынын таптаза тыңдым кылайын» деп ойлойт. Манас болсо «Сайкал татынакай кыз экен, катуу сайсам бекерге өлүп кетер», – деп аярлай, найзаны коомай саят. Ошол маалда Сайкал катуу күч менен найзаны жүрөккө туштап урат. Баатыр аттан түшүп кала жаздайт. Найзанын учу тайып барып оң колтугун жарат. Кыз Манасты далыдан алып, аттан оодарып салмакчы болот. Ошо кезде Чубак: «Бул эңиш эмес, сайыш», – деп Манасты жөлөйт. Кыздын аты жалт берип, артка үрккөндө, баатыр колдон бошонуп кетет. Ызаланган Манас кызды кайра катуу качырып саят, күчтүү соккудан Сайкалдын эси ооп, аттын соорусуна кетет. Анан эптеп оңолуп алып, эл арасына кире качат да, кайра сайышка чыкпай коет. Манаска атын тартуулап кутулат. (Саякбайдын вариантында Сайкал Манаска Тайбуурулду белекке берет.)

Мугалимдин сөзү: 1. Манас баштаган кол Ала-Тоону душмандардан бошотууда алгач кимдер жеңилет? 2. Кийинчи, адилеттүү жамааттын чабуулунун аягы кантип аяктайт?

Талкуу жүрөт: Адегенде Текес хандын өлүмү, Текес хандын иниси Тейиштин хан көтөрүлүшү, 17 жашар кыз Сайкалдын Тейиш хандын берген тоюнда Манаска сайышка чыгышы, Манастын күчтүү соккусуна Сайкалдын эси ооп, аттын соорусунан кетиши, кийин атын Манаска тартуулап кутулушу тууралуу окуучулар өз түшүнүктөрүн класста бөлүшүшөт.

3-тыным окулат:

Ал эми Орго кан да Манастан жеңилет. Бул согуштагы эсте каларлык нерсе –Оргонун аялы Санамкүлдүн келиши. Ал эки баласын, казак Ыраман аттуу вазирди ырчы баласы Каратай менен ээрчиге келип, Манастан тынчтык сурайт. Баатыр анын өтүнүчүн орундатат. Жанына Каратайды алып калат да, калганын кетирип жиберет. Ошол-Каратай кийин Ырамандын Ырчы уулу деп атыгып кеткен. Андан соң Акунбешимди, Панусту жеңип, Манас Ташкенге Көкөтөйдү кан көтөрөт. Ушундай бир нече согуштардан кийин Манас кыргыздарды өз ата-бабасы өскөн жерге көчүрүп келет. Андан соң Алооке алы жетпесин билип, Манаска согушсуз багынат.

Мугалимдин сөзү: 1. Текес хандан кийин Манастан кимдер жеңилди жана кимдин акылдуу айласы менен?

2. Акунбешим, Панус жеңилгенден кийин Ташкенге ким хан болот?

3. Эмне үчүн Манас Андижан, Самарканд, Коконду баш ийдиргенден кийин кыргыздарды Алтайдан көчүрүп келет?

4. Бул жерде Манас баатырдын ички жан дүйнөсүндө кандай сезим күчтүү экендигин байкадыңар?

5. Алооке эмнеге жөн эле согушсуз жеңилди ойлойсунар? Анын мүнөздүк сапатында кандай сезимдер басымдуу экенин байкай алдыңар?

Талкуу жүрөт: Окуучулар тыным боюнча өз пикирлерин ортого салат.

4-тыным окулат:

Ата Журтуна көчүп келген кыргыздар жеримди тарытып жиберди, чаап алам деп Шорук кан желпинет. Ал Каратегин аркылуу ашып келип, Алайды басып кирет. Өзү келип, катылган жоо жөнүндө кабарды Манаска Акбалта жиберет (бул акылман карыя Алтайдан келгенден

кийин Нойгут элине кетет). Согушта Шоорук жеңилип, үч жүз миң жоокеринин көбү кырылат. Айласы түгөнүп, өз кызы Акылайды баш кылып, 31 сулуу кыз, кырк бир кызыл нар тартуу менен эки колун бооруна алып, бото куруп мойнуна салып, көз жашын көл кылып, кечирим сурап Манаска келет. Айкөл кечирет. Кыздарды ортого коюп, өз каалаганыңарды тандагыла дейт. Акылай Манасты, калганы бирден чорону тандайт. Кырк күн той болот. Ошентип, Шоорук Манасты күйөө бала кылып, тагын сактап калат. Ал эми Шоорук менен согушуп жүргөн кезде, Алооке өзүнө тийиштүү калмак, кытайларын ээрчитип, түн ката Анжыяндан Кытайга качып кетет. Жолдон 60 уулдун кенжеси Коңурбай алдынан чыгып, кыргыздар менен кырылышам дейт, Алооке «деминди бас, Манас кийин Бээжинге да барат, күчүңдү ошондо көрөбүз» деп уулун тыйып коет.

Мугалимдин сөзү: 1. Шоорук кандын адилетсиз согушу анын мүнөзүндөгү кандай сезимдеринин күчтүүлүгүн билдирет?

2. Эгерде Шооруктун адилетсиз, ач көз, кызганчаак, көрө албас, уят-сыйыты жок сезимдери сенде күчтүү болсо өзүңдү ким деп санайт элең? Ошондой сезимдерин менен классыңдын - жамаатыңдын ар намысын сактай алууга кудуретиң жетеби? Жок болсо эмнеге? Бар болсо кантип?

Талкуу жүрөт: Мугалим окуучулардын оюн толук уккандан кийин талкууну жыйынтыктайт.

Өтүлгөн теманы бышыктоо үчүн кайтарым байланыш жүргүзүлөт: 1. Эпостогу бул бөлүмгө чейин кайсы бөлүмдөр окулду эле? 2. Эпосто жамааттык сезимдерди күчтөндүрүүчү кимдердин сөздөрүн эске салаар элеңер? 3. Эпостон алынган бул бөлүктү окуу менен силерде кандай сезимдер жогорулап күчтөндү? Эмне үчүн? 4. Деги эле Манас баатырдын ойлогон ою, эл-жеринин көз карандысыздыгы үчүн тынымсыз жүргүзгөн күрөшү жамааттык кыргыз элинин эркиндигин колго алуу менен аны сактап калуу сезиминин күчтүүлүгү деп ойлой ала-сыңарбы? жана башка ушул сыяктуу суроолор берилет.

Сабакты жыйынтыктоо. Мугалим: Балдар, бүгүнкү сабакка активдүү катышкандыгыңар үчүн ыраазычылык билдирем. Катышкан окуучулар абдан жакшы даярданышкан. Баалоо; топто, жупта активдүү катышкан окуучулар бааланат. Жыйынтыгында окуучулар орундарынан турушат - «Манас атанын арбагы өзүнүн урпактарына ыраазы болсун»- дешип ураан чакыруу менен сабак аяктайт.

Мугалим сабакты жыйынтыктагандан кийин үйгө өтүлгөн тема боюнча эссе жана синквейн жазып, тынымдарды толугу менен кайра кайталап окуп келүү тапшырмасы берилет. 8-класстын календардык планында “Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчүшү”, “Алманбеттин окуясы”. “Баатырдын үйлөнүшү” бөлүмдөрүнө 1 саат бөлүнгөн. Бир сааттын ичинде мындай эпостук үч бөлүмдү окутуу акылга сыйбаган нерсе. Анткени 45 минуттун ичинде бул бөлүмдөр жөнүндө билим берүүгө дегеле мүмкүн эмес. Ошондуктан, ал темаларды класстан тышкаркы окууда же класстык саатта окууга болот [3].

Жыйынтыктар:

1. Орто мектептин окуучуларына «Манас таануу» предметинен «Тыным менен окуу» усулу менен сабак өтүүдө, окуучулар мугалим тарабынан түзүлгөн бир нече суроолорго жоопторду окуу китебинде берилген тексттен өз алдынча издеп таап талкууга катыша алды, өз билимин өркүндөтө алган сапаттарды камсыз кылуучу руханий–адептик, сабырдуулук, боорукердик, жан ачуучулук, жоопкерчилик, ар-намыс, кадыр- барк, уят-сыйыт сыяктуу ички сезимдерин жогорулатуучу компетенттүүлүккө ээ болууга жетишти;

2. Кыргыз рухунун туу чокусу болгон эпосту окутуу менен мектеп окуучуларынын ички жан дүйнөсүндөгү жамааттык сезимдерин ойготууну, педагогикалык чеберчилигине жараша ар бир мугалим биз жогоруда белгилеп өткөн окутуунун ар кандай методдорун колдонуу менен ишке ашыра алат;

3. «Манас» эпосундагы «Кыргыздардын Ала-Тоого көчүшү» деген теманын мазмуну менен окуучуларды тааныштыра алдык. Алынган жыйынтыктар орто мектептердин окуучуларынын «Манас» эпосунун сюжетин өз алдынча окуусуна көмөк көрсөтө алат.

Адабияттар тизмеси:

1. **Ташпынар, М.** Окутуунун жалпы методдору [Текст] / М. Ташпынар, А. Алимбеков. – Б.: КТМУ, 2004. – 19 с.
2. **Исаков, Б.С.** Кыргыз адабияты 8-класс [Текст] / Б.С. Исаков, Ч.Б. Исакова. – Б.: Билим компьютер, 2007. – С. 27-65.
3. **Үкүева, Б.** Студенттердин чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатуунун жолдору [Текст] / Б. Үкүева. – Б.: Полиграфбумресурсы. – С. 243-243.
4. **Алимбеков, А.** “Манас” – салттуу педагогикалык билимдердин көөнөрбөс булагы [Текст] / А. Алимбеков // Шоокум. – 2014. - №9 (97). – 8 с.
5. Кыргыз адабиятынын тарыхы [Текст]: фольклористика. Оозеки чыгармачылыктын жанрлары. – Б.: Шам, 2004. – Т. 1. – 27 с.
6. **Таштемиров, Ж.** Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки [Текст] / Ж. Таштемиров, С. Байходжоев, С. Закиров. – Ф.: Илим, 1973. – 75 с.
7. **Мусаев, С.** Манас [Текст]: кыргыз элинин баатырдык эпосу. Сагымбай Орозбаковдун варианты боюнча / С. Мусаев. – Б.: Хан-Теңир, 2010. – 1840 с.
8. **Байгазиев, С.** Улутум кыргыз урааным Манас! [Текст] / С. Байгазиев. – Б.: Алтын принт, 2020. – 60 с.
9. **Масалиева, Н.У.** Манас эпосундагы руханий лексикалуу айрым маселелери [Текст] / Н.У. Масалиева // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУМУ, 2022. - № 1. – С. 117-122.
10. **Үкүева, Б.К.** Искусство сказания эпоса Манаса и её секреты [Текст] / Б.К. Үкүева // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУМУ, 2016. – № 3-4. – С. 72-74.

DOI:10.54834/16945220_2022_3_126

Поступила в редакцию 17.06.2022 г.

УДК:372.854(043)

Маматова А.А.

аспирант Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б. Сыдыкова,
Кыргызская Республика

ХИМИЯ ПРЕДМЕТИН ОКУТУУДАГЫ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАР

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары медициналык колледждерде химия предметин окутууда компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу жана компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды колдонуу зарыл экендиги каралган. Изилдөөнүн максаты-болочок адистерди даярдоодо компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды колдонуу менен кесиптик билим берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана студенттердин предметке болгон кызыгуусун активдештирүү, кесипке багыттап билим берүүнүн актуалдуулугун көрсөтүү. Изилдөөдө студенттердин алган билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүүчү компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар аркылуу байкоо жүргүзүү, анализ жана синтез илимий методдору колдонулду. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды киришүү, жаңы материалды өздөштүрүү, өтүлгөн теманы бышыктоо, жыйынтыктоо сабактарында колдонууга болот. Изилдөөнүн илимий баалуулугу компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды колдонууда студенттерде чыгармачыл ой-жүгүртүү, өз позициясын оозеки жана жазуу түрүндө ачык, так баяндоо көндүмдөрүнүн өнүгүшү байкалды. Изилдөөнүн негизинде предметтин мазмунуна ылайык компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар иштелип чыкты жана колдонулду. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды колдонуунун эффективдүүлүгүн эске алуу менен окутуу процессинде бардык предметтер боюнча компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды иштеп чыгуу жана колдонуу сунушталат.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк; компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар; кесиптик компетенция; эритмелердин концентрациялары; гем; темир иондору.

КОМПЕТЕНТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ЗАДАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

В данной работе в качестве предмета исследования рассматривается необходимость реализации компетентного подхода и использование компетентно-ориентированных заданий в обучении